

**HUDUDNING MOLIVAVIY KO'RSATKICHLARINING STATISTIK
TAHLILI (Surxondaryo viloyati misolida)****Tursunov Umid Toshmamatovich**

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti

Davlat moliyaviy nazorati va audit yo'nalishi 2-kurs magistranti

Email: umidtursunov602@gmail.com**Annotatsiya**

Ushbu tezisda Surxondaryo viloyatining moliyaviy-iqtisodiy ko'rsatkichlari statistik jihatdan tahlil qilindi. Tadqiqotda yalpi hududiy mahsulot, aholi jon boshiga to'g'ri keladigan yalpi hududiy mahsulot, tarmoqlar tarkibi, asosiy kapitalga kiritilgan investitsiyalar, mahalliy budjet daromadlari va respublika budjetidan ajratiladigan transfertlar asosiy tahlil mezonlari sifatida tanlandi. 2024-yilda Surxondaryo viloyatida yalpi hududiy mahsulot hajmi 54 354,1 mlrd so'mni tashkil etib, 2023-yilga nisbatan 105,9 foizga o'sgan. Aholi jon boshiga yalpi hududiy mahsulot 18 670,0 ming so'mga yetgan. Hudud iqtisodiyoti tarkibida xizmatlar sohasi va qishloq xo'jaligi yetakchi o'rinda bo'lib, sanoat ulushining nisbatan pastligi viloyatning moliyaviy barqarorligi uchun asosiy cheklovlardan biri sifatida namoyon bo'lmoqda. 2024-yilda asosiy kapitalga investitsiyalar hajmi 15 277,5 mlrd so'mni tashkil etgan bo'lsa-da, bu ko'rsatkich 2023-yilga nisbatan 79,3 foiz darajasida bo'lgan. Bu esa investitsion faollikda pasayish mavjudligini ko'rsatadi. Tadqiqot natijalari hududda iqtisodiy o'sish mavjud bo'lsa-da, fiskal mustaqillik, sanoatlashuv va investitsion barqarorlik bo'yicha muammolar saqlanib qolayotganini ko'rsatdi.

Kalit so'zlar: hududiy moliya, statistik tahlil, yalpi hududiy mahsulot, investitsiya, mahalliy budjet, transfert, Surxondaryo viloyati.

Kirish

Hududlarning moliyaviy ko'rsatkichlarini statistik tahlil qilish iqtisodiy rivojlanish darajasini baholashda muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega. Chunki har bir hududning iqtisodiy salohiyati faqat ishlab chiqarish hajmi bilan emas, balki budjet daromadlari, investitsiya faolligi, kichik biznes ulushi, soliq bazasi va yuqori budjetlardan moliyaviy qaramlik darajasi bilan ham belgilanadi. Shu sababli hududiy moliyaviy ko'rsatkichlarni alohida tahlil qilish mahalliy iqtisodiy siyosatning kuchli va zaif jihatlarini aniqlash imkonini beradi.

Surxondaryo viloyati O'zbekistonning janubiy hududi sifatida qishloq xo'jaligi, xizmatlar sohasi, chegaraoldi savdosi, transport-logistika imkoniyatlari va demografik o'sish salohiyati bilan ajralib turadi. Biroq hudud moliyaviy jihatdan barqaror bo'lishi

uchun faqat yalpi hududiy mahsulotning o'sishi yetarli emas. Bunda iqtisodiyot tarkibining diversifikatsiyalashganligi, sanoat ulushi, investitsiya manbalari, mahalliy budjet daromadlari va transfertlarga bog'liqlik darajasi ham muhim hisoblanadi.

Rasmiy statistik ma'lumotlarga ko'ra, 2024-yilda Surxondaryo viloyatida yalpi hududiy mahsulot hajmi 54 354,1 mlrd so'mga yetgan. 2023-yilda ushbu ko'rsatkich 46 999,2 mlrd so'mni tashkil qilgan. Bu nominal jihatdan o'sish mavjudligini ko'rsatadi. Shu bilan birga, YAHM deflyator indeksi 109,2 foiz bo'lgani sababli nominal o'sishning ma'lum qismi narxlar o'zgarishi bilan ham bog'liq. Demak, tahlilda faqat umumiy hajm emas, balki real o'sish, tarkibiy o'zgarish va moliyaviy barqarorlik mezonlari ham hisobga olinishi zarur.

Metodologiya

Tadqiqotda statistik tahlil, taqqoslash, dinamik qatorlarni o'rganish, tarkibiy tahlil va nisbiy ko'rsatkichlar usullaridan foydalanildi. Asosiy ma'lumotlar O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi, Surxondaryo viloyati statistika boshqarmasi hamda viloyat mahalliy budjetiga oid rasmiy hujjatlar asosida shakllantirildi.

Tahlilda quyidagi ko'rsatkichlar asos qilib olindi: yalpi hududiy mahsulot hajmi, YAHM o'sish sur'ati, aholi jon boshiga YAHM, tarmoqlar bo'yicha YAHM tarkibi, asosiy kapitalga investitsiyalar hajmi, investitsiyalarni moliyalashtirish manbalari, mahalliy budjet daromadlari, xarajatlari va respublika budjetidan ajratiladigan transfertlar.

Moliyaviy barqarorlikni baholashda ikki asosiy nisbat muhim deb olindi. Birinchisi — asosiy kapitalga investitsiyalarning YAHMga nisbati. Bu hudud iqtisodiy o'sishining kapital qo'yilmalar bilan qanchalik ta'minlanganini ko'rsatadi. Ikkinchisi — transfertlarning mahalliy budjet daromadlariga nisbati. Bu esa hududning yuqori budjet mablag'lariga bog'liqlik darajasini ifodalaydi.

Natijalar

2024-yilda Surxondaryo viloyatining yalpi hududiy mahsuloti 54 354,1 mlrd so'mni tashkil etdi. 2023-yilda bu ko'rsatkich 46 999,2 mlrd so'm bo'lgan. Demak, viloyatda iqtisodiy hajm kengaygan. Ammo real baholashda deflyator indeksini ham hisobga olish kerak. 2024-yilda YAHM deflyator indeksi 109,2 foizni tashkil qilgan, bu esa narxlar omili iqtisodiy ko'rsatkichlarning nominal o'sishiga ta'sir qilganini bildirad

Ko'rsatkich	2023- yil	2024- yil	Tahliliy izoh
Yalpi hududiy mahsulot, mlrd so'm	46 999,2	54 354,1	Nominal o'sish mavjud

Ko'rsatkich	2023-yil	2024-yil	Tahliliy izoh
YAHM o'sish sur'ati, %	—	105,9	Real iqtisodiy faollik oshgan
YAHM deflyator indeksi, %	—	109,2	Narxlar omili ta'siri sezilarli
Aholi jon boshiga YAHM, ming so'm	—	18 670,0	Hududiy daromad salohiyati oshgan

YAHM tarkibida xizmatlar sohasi va qishloq xo'jaligi yetakchi o'rinni egallaydi. 2024-yilda xizmatlar sohasi ulushi 41,9 foizni, qishloq, o'rmon va baliqchilik xo'jaligi ulushi 39,1 foizni, sanoat ulushi 9,6 foizni, qurilish ulushi esa 9,4 foizni tashkil qilgan. Bu raqamlar viloyat iqtisodiyoti hali ham agrar-xizmat ko'rsatish modeliga tayanganini ko'rsatadi. Sanoat ulushining pastligi esa yuqori qo'shilgan qiymat yaratish imkoniyatlarini cheklaydi.

Tarmoq	2024-yildagi ulushi, %	Tahliliy baho
Xizmatlar	41,9	Hudud iqtisodiyotida eng katta ulushga ega
Qishloq, o'rmon va baliqchilik xo'jaligi	39,1	Agrar sektor kuchli, lekin xomashyo bog'liqligi yuqori
Sanoat	9,6	Sanoatlashuv darajasi past
Qurilish	9,4	Investitsiya va infratuzilma bilan bog'liq tarmoq

Investitsiya ko'rsatkichlari hudud moliyaviy rivojlanishining muhim belgisi hisoblanadi. 2024-yilda Surxondaryo viloyatida jami 15 277,5 mlrd so'm asosiy kapitalga investitsiyalar o'zlashtirilgan. Biroq bu 2023-yilga nisbatan 79,3 foizni tashkil qilgan. Bu holat investitsion faollikda pasayish borligini bildiradi. Investitsiyalarning 78,6 foizi yoki 12 012,2 mlrd so'mi jalb etilgan mablag'lar hisobidan, 21,4 foizi yoki 3 265,3 mlrd so'mi korxonalar, tashkilot va aholining o'z mablag'lari hisobidan moliyalashtirilgan.

Investitsiya ko'rsatkichi	2024-yil
Jami asosiy kapitalga investitsiyalar	15 277,5 mlrd so'm
2023-yilga nisbatan	79,3 %
Jalb etilgan mablag'lar hisobidan	12 012,2 mlrd so'm
Jalb etilgan mablag'lar ulushi	78,6 %

Investitsiya ko'rsatkichi	2024-yil
O'z mablag'lari hisobidan	3 265,3 mlrd so'm
O'z mablag'lari ulushi	21,4 %

Mahalliy budjet ko'rsatkichlari ham hudud moliyaviy mustaqilligini baholashda muhimdir. 2024-yil uchun Surxondaryo viloyati mahalliy budjeti daromadlari 3 104,5 mlrd so'm, xarajatlari 4 937,3 mlrd so'm etib prognoz qilingan. Respublika budjetidan ajratiladigan tartibga soluvchi budjetlararo transfertlar esa 1 832,8 mlrd so'm miqdorida belgilangan. Bu raqamlar mahalliy budjet xarajatlarining katta qismi yuqori budjetdan keladigan transfertlar bilan qoplanishini ko'rsatadi.

Muhokama

Statistik tahlil shuni ko'rsatadiki, Surxondaryo viloyatida iqtisodiy o'sish mavjud, ammo bu o'sish moliyaviy barqarorlikning barcha mezonlari bo'yicha yetarli darajada mustahkam emas. Birinchi asosiy muammo — iqtisodiyot tarkibining xizmatlar va qishloq xo'jaligiga yuqori darajada bog'liqligidir. Qishloq xo'jaligi hudud uchun muhim tarmoq bo'lsa-da, u ko'pincha mavsumiylik, suv resurslari, iqlim sharoiti va xomashyo narxlariga bog'liq bo'ladi. Shuning uchun agrar sektorning yuqori ulushi moliyaviy barqarorlik uchun doim ham ijobiy omil emas.

Ikkinchi muammo — sanoat ulushining nisbatan pastligi. 2024-yilda sanoatning YAHMdagi ulushi 9,6 foiz bo'lgan. Bu ko'rsatkich hududda qayta ishlash sanoati, ishlab chiqarish kooperatsiyasi va yuqori qo'shilgan qiymat yaratadigan tarmoqlar yetarlicha rivojlanmaganini bildiradi. Agar sanoat ulushi oshirilmasa, mahalliy budjetning soliq bazasi ham sekin kengayadi.

Uchinchi muammo — investitsion faollikning pasayishi. Asosiy kapitalga investitsiyalar 2024-yilda 2023-yilga nisbatan 79,3 foizni tashkil qilgani salbiy signal hisoblanadi. Bu infratuzilma, ishlab chiqarish, qurilish va xizmatlar tarmog'idagi kelajakdagi o'sish imkoniyatlarini cheklashi mumkin. Ayniqsa, investitsiyalarning katta qismi jalb etilgan mablag'lar hisobidan moliyalashtirilgani hudud iqtisodiyotining tashqi moliyalashtirish sharoitlariga sezgirligini oshiradi.

To'rtinchi muammo — mahalliy budjetning transfertlarga bog'liqligi. Respublika budjetidan ajratiladigan transfertlar 1 832,8 mlrd so'mni tashkil qilgani hududda o'z daromad bazasini kuchaytirish zarurligini ko'rsatadi. Agar mahalliy budjet daromadlari ishlab chiqarish, xizmatlar, mulk solig'i, yer solig'i, foyda solig'i va tadbirkorlik aylanishi hisobiga yetarlicha o'smasa, hudud moliyaviy mustaqilligi cheklangan holda qoladi.

Xulosa

Surxondaryo viloyatining moliyaviy ko'rsatkichlari statistik tahlili shuni ko'rsatadiki, hududda iqtisodiy o'sish mavjud, biroq uning tarkibiy va moliyaviy sifati

hali yetarli darajada mustahkam emas. 2024-yilda YAHM hajmining 54 354,1 mlrd soʻmga yetgani ijobiy holatdir. Shu bilan birga, iqtisodiyotda xizmatlar va qishloq xoʻjaligi ulushining yuqoriligi, sanoat ulushining pastligi, investitsiyalar hajmining 2023-yilga nisbatan kamaygani va mahalliy budjetning transfertlarga bogʻliqligi hududning asosiy moliyaviy xavf omillari sifatida baholanadi.

Hudud moliyaviy barqarorligini oshirish uchun birinchi navbatda sanoat tarmoqlarini rivojlantirish, qishloq xoʻjaligi mahsulotlarini chuqur qayta ishlash, eksportga yoʻnaltirilgan kichik biznes subyektlarini qoʻllab-quvvatlash va mahalliy soliq bazasini kengaytirish zarur. Shuningdek, investitsiya loyihalarida faqat mablagʻ hajmiga emas, balki ularning iqtisodiy samaradorligi, ish oʻrinlari yaratish salohiyati va budjetga qaytadigan moliyaviy natijalariga eʼtibor qaratish kerak.

Eng muhim xulosa shuki, Surxondaryo viloyatida oʻsish bor, lekin bu oʻsish hali toʻliq moliyaviy mustaqillikka aylangan emas. Hududning keyingi rivojlanishi sanoatlashuv, investitsion barqarorlik va mahalliy budjet daromadlarini mustahkamlashga bogʻliq.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Oʻzbekiston Respublikasi Milliy statistika qoʻmitasi maʼlumotlari. Surxondaryo viloyatining 2024-yil yalpi hududiy mahsuloti boʻyicha statistik axborot.
2. Surxondaryo viloyati statistika boshqarmasi maʼlumotlari. 2024-yilda asosiy kapitalga investitsiyalar boʻyicha statistik axborot.
3. Xalq deputatlari Surxondaryo viloyati Kengashining 2024-yilgi mahalliy budjet boʻyicha qarori.
4. Oʻzbekiston Respublikasi Davlat budjeti toʻgʻrisidagi rasmiy hujjatlar.
5. Hududiy iqtisodiy rivojlanish va mahalliy budjetlar boʻyicha rasmiy statistik materiallar.